

УДК: 343.985

Г.С. Бідняк, викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ОВС В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА

Проаналізовано і зіставлено деякі законодавчі акти, що регулюють діяльність судових експертів МВС України.

Ключові слова: судовий експерт, експертна діяльність, кримінальне провадження, учасники та сторони кримінального провадження.

Проанализированы и сопоставлены некоторые законодательные акты, регулирующие деятельность судебных экспертов МВС Украины.

Scientific article is dedicated to the analysis and comparison of certain laws governing the activities of forensic experts of Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

В умовах сучасного розвитку держави, наближення її до європейських норм і стандартів відповідні зміни у законодавстві є неминучими. Підтвердженням цієї тези є новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК України), прийняття якого обумовлює внесення змін до багатьох інших нормативних актів, що регламентують діяльність окремих підрозділів органів внутрішніх справ (далі — ОВС), у тому числі й експертних.

Вирішенню процесуальних проблем організації діяльності судових експертів, використанню судових експертиз під час розкриття та розслідування злочинів у різні часи приділяли увагу багато провідних українських вчених і науковців ближнього зарубіжжя. Вагомий внесок у вивчення цих проблем внесли Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші. Останнім часом цю проблематику досліджували Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, І.В. Пиріг, Е.Б. Сімакова-Єфремян. Але більш детального висвітлення потребують питання стосовно діяльності судових експертів ОВС, пов'язані зі змінами у процесуальному законодавстві та сучасними потребами практики.

Метою цієї роботи є аналіз і зіставлення окремих законодавчих актів, які регулюють діяльність судових експертів ОВС України, та надання пропозицій щодо їх удосконалення.

У ст. 69 КПК України, що стосується експерта як одного з учасників кримінального провадження, визначено, що «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [1, с. 40]. Отже, експертом може бути фахівець з певної галузі знань, який працює в державній спеціалізованій установі або у випадках і на умовах, визначених законодавством, не є працівником таких установ, має вищу освіту, пройшов спеціальну підготовку та отримав кваліфікацію судового експерта в певній галузі.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого [1, с. 40]. Це положення дублюється в Законі України «Про судову експертизу» [2]. Але за штатним розкладом експертні установи системи МВС України підпорядковані начальнику слідчого управління (першому заступнику начальника ГУМВС-УМВС України), який є стороною обвинувачення (пункт 19 частини першої ст. 3). А отже, з метою недопущення прецеденту щодо можливого відводу експертів або експертних установ МВС України пропонується підпорядкувати експертні підрозділи при ГУМВС-УМВС безпосередньо начальнику ГУМВС-УМВС в області, зважаючи на те, що він не є стороною кримінального провадження.

У новому КПК України законодавець дещо розширив процесуальний статус експерта, а саме:

- передбачив можливість експерта бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження, і без дозволу слідчого;
- надав право експерту ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яку залучено як експерта;
- користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу» [1, с. 41].

Водночас аналіз положення Закону України «Про судову експертизу» свідчить, що права експерта визначено в тому самому обсязі, що і в КПК України, за винятком доповнення щодо подання скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта. Зазначено також, що інші права судового експерта передбачені процесуальним законодавством [2].

Виходячи з того, що зазначений Закон визначає правові та організаційно-фінансові основи судово-експертної діяльності, у ньому доцільно залишити лише посилання на положення норм КПК України, які стосуються прав експерта. Водночас слід конкретизувати в КПК України процесуальний статус експерта, чіткіше визначити його права та прибрати посилання на відповідні норми Закону України «Про судову експертизу».

Так само слід вчинити і з нормами, що встановлюють обов'язки експерта, оскільки порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України (ст. 1 КПК України), а експерт є одним з суб'єктів такого провадження. Слушною є думка І.В. Пирого стосовно того, що Закон України «Про судову експертизу» не повинен дублювати права та обов'язки експерта, а лише позначати, що їх перелік викладено у КПК України [3, с. 208].

Новим КПК України на експерта покладено низку обов'язків, які не повністю узгоджені з іншими нормами кримінального процесу, а саме: особисто провести повне дослідження і надати обґрунтовані та об'єктивні письмові висновки на поставлені йому запитання, а у разі потреби — роз'яснити їх. При цьому законодавець одночасно наголошує (ст. 518 КПК України), що відомостей, які містять охоронювану державою таємницю, в описовій частині висновку експертизи не зазначають [1, с. 41].

Згідно з новим КПК України експерт зобов'язаний прибути до слідчого, прокурора, суду і надати відповіді на запитання під час допиту [1, с. 41]. Якщо йдеться про допит експерта слідчим, прокурором, то зрозуміло, що його проводять на стадії досудового розслідування. Водночас глава 20 КПК України, що регламентує проведення слідчих (розшукових) дій і процесуальний порядок їх проведення, не передбачає такої слідчої дії, як допит експерта слідчим чи прокурором. У результаті виникає питання щодо оформлення цієї процесуальної дії слідчим, прокурором, оскільки у загальних правилах допиту (ст. 224 КПК України) визначено лише особливості допиту свідків, потерпілих і підозрюваних. До того ж не зрозуміло, чи може слідчий, прокурор діяти за аналогією процедури допиту експерта в суді, зокрема, проводити допит двох експертів одночасно, коли в їхніх висновках існують суперечності. Зазначену нормативну прогалину слід усунути шляхом доповнення КПК України регламентацією допиту експерта на стадії досудового розслідування.

Вимога законодавця щодо обов'язку експерта не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду, про перебіг проведення експертизи та її результати [1, с. 41] означає, що експерт, залучений стороною захисту для проведення обов'язкової експертизи, не має права давати показання на допиті слідчому, прокурору стосовно наданого ним висновку. Водночас у ст. 290 КПК України «Викриття матеріалів іншій стороні» зазначено, що при завершенні досудового розслідування прокурор або слідчий зобов'язані надати доступ іншій стороні до всіх матеріалів, серед яких можуть бути і висновки експертів. А сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ лише до речових доказів, їх частин, документів, а також доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. У зазначеному переліку не згадується про висновки експерта, що, на думку автора, ставить сторони процесу на досудовому розслідуванні у нерівні процесуальні умови, порушуючи таким чином принцип змагальності сторін.

Одним із важливих обов'язків експерта є забезпечення збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням

об'єкта експертизи або зі зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка його залучила [1, с. 41]. Водночас залучити експерта згідно з КПК України дозволено кожній стороні (захисту, обвинуваченню) та потерпілому. До того ж захист має право самостійно залучити експерта для проведення експертизи за свої кошти без узгодження з органами досудового розслідування. Тому виникає питання щодо можливості подальшого проведення експертиз за цими самими об'єктами експертного дослідження. Отже, у випадку проведення експертизи на стадії досудового розслідування за ініціативою сторони захисту необхідно передбачити обов'язкове отримання дозволу слідчого, прокурора на повне або часткове знищення об'єкта експертизи, якщо це не перешкоджатиме подальшому кримінальному дослідженню. Також слід нормативно встановити процедуру залучення експертів стороною захисту на договірних умовах (порядок надання речових доказів на експертизу, порядок оплати за її проведення тощо).

З приводу необхідності конкретизації нормативного врегулювання порядку проведення судових експертиз аргументовано висловлювались у своїх роботах такі вчені, як І.В. Пиріг, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян [3; 4; 5]. Їхня думка стосовно доцільності викладення зазначених положень в окремій статті (статтях) Закону України «Про судову експертизу» заслуговує на підтримку.

Потребує уточнення і таке положення частини першої ст. 245: «У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом» [1, с. 133]. Втім у випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, спеціаліст у жодному разі не має права самостійно вилучати зразки, особливо, якщо це пов'язано з вилученням зразків, наприклад, за місцем проживання осіб або в організаціях чи на підприємствах. Спеціаліст може бути залучений для надання консультаційної допомоги або безпосередньої технічної допомоги. Ця процедура потребує чіткої регламентації.

З прийняттям нового КПК України суттєві зміни відбулися у процесуальному порядку допиту експерта в суді. Зокрема, перед допитом експерт присягає сумлінно виконувати свої обов'язки, а головуючий суддя попереджає його про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку [1, с. 185].

Залишивши той самий предмет допиту експерта (його висновок), законодавець змінив порядок його допиту: спочатку сторона, за чия ініціативи проводили експертизу, далі інша сторона, потім питання можуть задавати потерпілі, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, а наприкінці — головуючий і судді.

Змагальність процесу підкріплена правом суду призначати одночасний допит двох експертів для з'ясування причин розбіжностей у висновках. Тобто передбачено допит експертів, залучених для проведення експертизи сторонами захисту, обвинувачення. Крім того, сторони кримінального провадження мають можливість надавати відомості стосовно знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта. Водночас слід наголосити на тому, що це положення не повинно поширюватися на експертів державних установ, зважаючи на те, що за знання, вміння,

кваліфікацію, освіту та підготовку експерта несе відповідальність держава, тим паче, що перед призначенням експертизи сторони кримінального провадження повинні переконатись у компетенції експерта та його праві на проведення експертизи на законних підставах.

Отже, враховуючи викладене вище, слід зазначити, що положення чинного КПК України суттєво вплинули на організацію роботи та процесуальний статус судових експертів ОВС України і призводять до необхідності внесення суттєвих уточнень норм інших нормативних актів, що регулюють експертну діяльність в Україні. Насамперед це стосується Закону України «Про судову експертизу» в частині конкретизації норм щодо порядку проведення експертиз, призначених різними сторонами кримінального провадження (види експертиз, роз'яснення особливих термінів тощо).

Загалом реалізація зазначених у цій статті пропозицій, на думку автора, сприятиме покращенню організації діяльності не тільки експертів, а й інших сторін та учасників кримінального провадження.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — Харків : Одиссей, 2012. — 360 с.

2. *Про судову експертизу* : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

3. *Пиріг І.В.* Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. — 312 с.

4. *Лозовий А.І.* Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України [Електронний ресурс] / А.І. Лозовий. — Режим доступу : <http://www.hniise.gov.ua/site/articles/read/35.html>.

5. *Сімакова-Єфремян Е.Б.* Розв'язання проблем правового регулювання судової експертизи — нагальна необхідність сьогодення / Е.Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2007. — Вип. 7. — С. 117—123.

6. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5* (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 02.01.2013 за № 1/22533.